

УДК [94 : 271.2 : 316.624.2] (477.41) «18/19»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.4.92>

*Віталій Тацієнко**

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація: У статті розглядається девіантна поведінка православного парафіяльного духовенства Київської єпархії у ХІХ – на початку ХХ ст. Встановлено найпоширеніші порушення кліриками соціальних і канонічних норм та санкції церковної адміністрації. Правопорушення кліриків в основному стосувалися виконання ними службових обов'язків або неналежної моральної поведінки. Відзначається, що переважна більшість справ, які стосувалися священно- і церковнослужителів, підлягала не світському, а окремому церковному суду. Встановлено, що становим судом у другій половині ХІХ ст. засуджувався приблизно 1% від загальної кількості парафіяльного духовенства єпархії.

Ключові слова: православне парафіяльне духовенство, девіантна поведінка, церковний суд, Київська єпархія, духовна консисторія

З огляду на специфічність «професії», духовенство, на відміну від будь-якої іншої верстви, завжди мало відповідати своїй соціальній ролі не тільки при виконанні безпосередніх обов'язків, а й у вільний час. Особливість повсякденного життя священнослужителів полягала у необхідності контролювати свої вчинки, адже священник мав користуватися повагою, бути прикладом, моральним авторитетом для вірян і загалом відповідати уявленням суспільства про ідеального пастиря. Слідувати цьому взірцевому образу було під силу не всім представникам духовного стану. Будь-який вчинок священнослужителя ставав публічним, а навіть незначний проступок, який допускав клірик у побуті, сімейному житті розглядався громадою «під лупою» та був предметом пересудів і сприймався як прояв непрофесіоналізму. Часто негідний вчинок одного священника кидав тінь на весь духовний стан. Церковна адміністрація всіляко намагалася боротися з девіантною поведінкою священно- і церковнослужителів, застосовуючи різноманітні санкції.

В останнє десятиліття вивчення повсякденного життя різних категорій населення отримує все більшу популярність серед науковців. Дослідники звертаються до різних аспектів повсякденності, у тому числі і до поведінкових практик і моральності окремих груп населення. Разом з тим в історичній школі проблема девіантної поведінки православного кліру значною мірою залишається «за кадром», адже детально не розглядалася. Варто відзначити праці вітчизняних дослідників О. Тарасенка¹,

* Тацієнко Віталій Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3372-9765>; e-mail: tatsiyenko1990@ukr.net

¹ Тарасенко О. Девіантна поведінка парафіяльного духовенства (за матеріалами Чернігівської єпархії кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. // Сіверянський літопис. 2012. № 5-6. С. 42-49.

Є. Захарченка². Частіше вчені побіжно торкалися означеної теми у контексті дослідження більш масштабних соціальних явищ, зокрема, вивчення повсякденного життя православного духовенства, його правового статусу, варто виділити праці В. Меші³, Б. Опрі⁴, В. Тацієнка⁵. Особливий інтерес викликає регіональний аспект означеної проблеми.

Метою статті є спроба простежити девіантну поведінку православного парафіяльного духовенства Київської єпархії та відповідні санкції церковної адміністрації у XIX – на початку XX ст.

Переважна більшість справ, що стосувалися священно- і церковнослужителів підлягала не світському, а окремому церковному суду (як то: неналежне виконання обов'язків, негідна поведінка, скарги на кліриків як світських, так і духовних осіб, суперечки між членами причту щодо розподілу прибутків чи користування церковними землями, будинками й ін.). Такий судовий розгляд проходив у духовній консисторії тієї єпархії, до якої належав клірик. Центральною фігурою єпархіального суду був правлячий архієрей, який здійснював судові функції за допомогою консисторії, яка проводила всю підготовчу роботу та надавала керівнику єпархії проекти готових рішень. Традиційне церковне судочинство не змінилося судовою реформою 1864 р. До компетенції світського суду належали: кримінальні злочини; порушення державних законів; справи між духовенством, кліриками і мирянами про невиконання договору чи зобов'язань, порушення прав збитками, самоправним заволодінням майном тощо⁶. Якщо вчинок клірика підпадав під розгляд цивільного судочинства, то початкове розслідування все одно відбувалося у духовному відомстві за участі поліцейського. Якщо виявлялися факти, які свідчили про можливу причетність священно-, церковнослужителя до скоєного правопорушення, справа передавалася світському суду. За необхідності термінового розгляду справи, поліція проводила слідство, запросивши духовного депутата. У виняткових випадках слідчі дії поліції могли відбуватися і без представника духовного відомства⁷. Церковна судова система в загальних рисах залишалася у тому вигляді, в якому сформувалася ще на початку синодального періоду. Церковний суд у XIX – на початку XX ст. був застарілим.

Варто зауважити, що кримінальні злочини духовенство здійснювало вкрай рідко. За даними Б. Міронова щодо злочинності за станами (співвідношення частки стану до загальної кількості засуджених та чисельності верстви в загальній структурі населення) у 1858–1897 рр. перше місце належало купцям (2,0), друге – міщанам і ремісникам (1,7),

² *Zaharchenko E.* «We pour, because of this he drinks»: deviant behaviour of the parish clergy in the 19th century (on the material of Kharkiv diocese) // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2014. № 1119. С. 76–78; *Захарченко Є.Ю.* Родина парафіяльного священника Харківської єпархії у XIX – на початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Харків, 2015. 213 арк.

³ *Меша В.Г.* Правовий статус духовенства України другої половини XIX століття // Вісник Східноукраїнського національного Університету імені Володимира Даля. 2008. № 11 (129). С. 167–172.; *Меша В.Г.* Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Донецьк, 2009. 41 с.

⁴ *Опрі Б.О.* Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860–ті – 1917 р.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Кам'янець-Подільський, 2011. 275 арк.

⁵ *Тацієнко В.С.* Повсякденне життя православного парафіяльного духовенства Київської єпархії в кінці XVIII – на початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України. Умань, 2016. 268 арк.

⁶ Устав духовних консисторій. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1843. С. 62.

⁷ *Ibidem.*

третє – дворянам і чиновникам (1,5), четверте – селянам (0,9), п'яте – духовенству (0,3-0,4)⁸. В 1879 р. у Правобережній Україні мировими судьями було засуджено 3 244 особи. З них: селян – 2 104; міщан – 692; нижчих відставних чинів та членів їх сімей – 444; купців – 3; духовенства – 1⁹. Як бачимо духовний стан істотно поступався по криміногенності всім іншим.

У «Статуті духовних консисторій» закріплювалась багатоступенева система покарань, що застосовувалась до духовенства залежно від провини. Усього визначалося 12 позицій: 1) позбавлення сану з виключенням із духовного стану; 2) позбавлення сану та переведення на нижчі посади, але після наступних негідних вчинків передбачалося виключення з духовного відомства; 3) тимчасова заборона священнослужіння з позбавленням місця та переведення у причетники, а за умови каяття та виправлення – дозвіл на священнослужіння; 4) тимчасова заборона священнослужіння без усунення від посади, але з накладенням епитимії у монастирі або за місцем служби; 5) тимчасове перебування в Архієрейському домі або монастирі; 6) позбавлення місця; 7) виключення за штат; 8) посилений нагляд; 9) грошове стягнення; 10) поклони; 11) сувора або звичайна догана; 12) зауваження¹⁰.

Таким чином найм'якшими покараннями були зауваження та догана. Призначалися вони найчастіше за не надто значні службові чи побутові проступки. Наприклад, у 1899 р. священник-вдівець м. Радомишля І. Котляр отримав сувору догану «за держание в услужении в своем доме женщины предосудительного поведения»¹¹. У 1908 р. священник Маковський, що завідував парафіяльною школою у с. Шубівка Київського повіту, отримав сувору догану за недбале ставлення до освітніх обов'язків¹². М'яким покаранням було призначення поклонів священно- і церковнослужителям. Так, у 1844 р. диякону с. Матусів Черкаського повіту М. Кейзеру за те, що бажаючи пригостити селян горілкою у нічний час, пішов до корчми, було призначено 300 поклонів на тиждень при благочинному та парафіяльному священнику. Окрім того, він підпискою зобов'язувався утримуватися від подібної поведінки¹³. У 1852 р. священнику с. Веселого Кута Таращанського повіту О. Лісинському за помічену в його церкві «нечистоту на престолі, около святых даров і в ящике хранящем святое миро», а також за нетверезість було призначено 100 поклонів¹⁴.

Інкони практикувався посилений нагляд за кліриками. Зокрема, псаломщик с. Юрківці І. Кравченко за конфлікт з селянином був покараний тримісячним перебуванням у Києво-Троїцькому монастирі та переведений до іншої парафії – Успенської церкви м. Мошни. Він підлягав пильному нагляду місцевого благочинного. У 1908 р. церковнослужитель звернувся до митрополита Флавіана (Городецького) з проханням звільнити його від цього

⁸ *Миронов Б.Н.* Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2000. Т. 1. С. 95.

⁹ *Опря Б.О.* Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства... Арк. 48.

¹⁰ Устав духовных консисторій... С. 71-73.

¹¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 127. Оп. 955. Спр. 466. Арк. 12.

¹² *Степаненко Г.* Культурно-просвітянська діяльність православного духовенства Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.) // Український історичний збірник. 2000. Вип. 3. С. 141.

¹³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 855. Спр. 8. Арк. 7-8.

¹⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 896. Спр. 427. Арк. 1.

посиленого контролю, під яким перебував 5 років. Зрештою, консисторія прийняла позитивне рішення щодо звернення причетника¹⁵.

Найбільш поширеними санкціями єпархіальної адміністрації були штрафи та тимчасова заборона священнослужіння з переведенням у причетники або відправленням у монастир. Наприклад, у 1902 р. єпархіальна адміністрація оштрафувала 30-ма руб. священика с. Закриниччя Таращанського повіту І. Лисовецького за недотримання правил розподілу кружечного прибутку та несправедливе розмежування земельних угідь між членами причту¹⁶. У 1913 р. єпархіальна адміністрація оштрафувала на 25 руб. священиків сіл Стрижавка Таращанського повіту, Товстий Ліс Радомишльського повіту, Сахнівка та Вахутинець Канівського повіту «за напрасное беспокойство начальства просьбою о перемещении в другой приход»¹⁷. Штрафи з кліриків стягувалися на користь єпархіального опікунства.

Мінімальний строк перебування у монастирі складав два тижні, максимальний, як правило, два, іноді, три місяці. Зокрема, священик С. Ковальський перебував в архієрейському домі за побиття парафіянина¹⁸. Дячок с. Гопчиця І. Козакевич у клірових відомостях за 1843 р. характеризувався «поведения худого» і за неналежну поведінку був покараний двомісячним перебуванням у митрополичому домі¹⁹. Але найчастіше таке покарання отримували клірики за зловживання алкоголем. Так, у 1850 р. диякона с. Житні Гори Г. Іванчу за пияцтво було відправлено на два місяці до Мошногірського монастиря та прийнято рішення про переведення до іншої парафії²⁰.

Найсуровіше покарання – позбавлення сану з виключенням із духовного стану застосовувалося досить рідко. Найчастіше це стосувалося осіб, які скоювали кримінальні злочини, або ж на яких не діяли виправні заходи, і вони неодноразово засуджувалися церковним судом. Проте церковне керівництво не зупинялося і перед радикальними заходами. З духовного стану виключалися священно- та церковнослужителі, на яких не діяли виправні та каральні міри й які продовжували поводити себе невідповідно сану, ганьбили його. Наприклад, у 1831 р. митрополитом Євгенієм (Болховітиновим) за неналежне виконання обов'язків, пияцтво, негідну поведінку позбавлено сану та відправлено у розпорядження губернського правління 13 священиків, 12 – назавжди переведено у причетники, 1 священика (вдівця) назавжди відіслано до Беліловського монастиря на послух із заборону священнослужіння²¹.

У звітах київських митрополитів Св. Синоду про стан єпархії відзначалося, що загалом моральність православного духовенства залишалася на досить високому рівні. Зокрема, у 1865 р. митрополит Арсеній (Москвін) відзначав належний моральний стан кліру. Того ж року за результатами розгляду консисторією 135 справ про поведінку та вчинки кліриків: одного священика позбавлено сану, ще одного переведено у причетники, а 27 осіб, у

¹⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 786. Спр. 599. Арк. 1-5.

¹⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 873. Арк. 22.

¹⁷ Распоряжение епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 25. С. 386; Распоряжения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1913. № 26. С. 413.

¹⁸ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 402. Спр. 37. Арк. 16.

¹⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 885. Спр. 2. Арк. 1, 5.

²⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 894. Спр. 120. Арк. 44.

²¹ Карпов С.М. Евгений Болховитинов как митрополит Киевский. Киев: Тип. Акц. Об-ва «Петр Барский в Киеве», 1914. С. 78.

більшості церковнослужителів, відіслано у монастирі²². У 1866 р. кількість злочинних та невідповідних сану вчинків порівняно з попереднім роком дещо зменшилась. До консисторії таких справ надійшло 130, і за 52 єпархіальна адміністрація винесла звинувачувальні присуди. Серед них найсуворіші покарання отримали 3 священнослужителі, яких перевели в причетники, та 4 церковнослужителі виключили з духовного стану²³. 1875 р. за результатами розгляду 95 справ консисторія визнала провини за 27-ма особами. Загалом, митрополит повідомляв Св. Синоду, що духовенство єпархії поводило себе «соответственно своего звания», докладало максимум можливих зусиль для повчання парафіян істинам віри, ревно здійснювало богослужіння, завзято ставилося до свого учительського обов'язку, слідкувало за ставленням вірян до церкви, ближніх, зміцнювало віру, відновлювало добрі стосунки у сім'ях, застерігало від відвернення від православ'я²⁴. У 1881 р. на розгляді Київської духовної консисторії перебувало 468 справ (включаючи ті, що залишилися з минулих років) про негідні вчинки духовенства. З них остаточно вирішено 346: визнано винними та покарано 40 осіб, що складало 1,2% від усієї чисельності білого та чорного духовенства єпархії. Найсуворіші покарання були такі: 2 священники переведено на нижчі посади, 20 причетників виключено з кліру, 1 священник, 1 ієродиякон, 1 причетник отримали епитимію у монастирі. Цей показник був відчутно нижчим порівняно з двома попередніми роками: у 1879 р. покарано 50 членів причетів, а у 1880 р. – 118²⁵. У 1886 р. з 2 976 священно- та церковнослужителів єпархії за різні порушення було засуджено 25 осіб, що складало 0,8% від загальної чисельності кліриків²⁶, а в 1900 р. різних покарань зазнав 21 представник духовенства Київщини²⁷, що становило також менше 1%. При цьому варто наголосити, що за світським законодавством переважна більшість справ не були б порушені за відсутністю складу злочину, а розглядалися винятково становим церковним судом.

У середовищі парафіяльного духовенства більше порушень здійснювалося церковнослужителями. Це відзначала і єпархіальна адміністрація. Зокрема, у звіті про стан єпархії за 1865 р. митрополит Арсеній (Москвін) зауважував, що випадки «порушення благопристойності» траплялися в більшості серед причетників, що пояснював «почасті від грубощів сімейного укладу», а найчастіше через «грубе селянське середовище»²⁸. У звіті про стан Київської єпархії за 1904 р., причиною невідповідної поведінки нижчих членів кліру виступав невисокий моральний рівень останніх, у наслідок чого в них було слабше розвинене почуття відповідальності та порядності²⁹.

²² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1023. Спр. 180. Арк. 3.

²³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 50. Арк. 784-785.

²⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1023. Спр. 84. Арк. 7-8.

²⁵ Памятная книжка Киевской епархии: историко-статистические сведения об учреждениях духовного ведомства Киевской епархии, статистические списки церквей епархии и общие статистические сведения по всем сторонам епархиальной церковно-религиозной жизни / сост. А. В-нов, В. Антонов. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882. С. 239.

²⁶ *Опря Б.О.* Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства... Арк. 48.

²⁷ *Опря А.В.* Православне духовенство в реформаційному та національно-визвольному русі України (1900 – лютий 1917 р.). Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. С. 32.

²⁸ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1023. Спр. 180. Арк. 3.

²⁹ *Опря Б.О.* Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства... Арк. 49.

Важливе значення для підтримки морального рівня парафіяльного духовенства мав інститут благочинних. Саме на благочинних покладалася обов'язок контролю за поведінкою підзвітного духовенства. Це закріплювалося в «Уставе духовних консисторій»³⁰. Окрім того, посиленого контролю вимагали київські митрополити. Зокрема, у 1824 р. митрополит Євгеній (Болховітінов) видав розпорядження, яке вимагало від благочинних, щоб вони «о происходящих в духовенстве неблагопристойных поступках, стыд, нареkanie и унижение наносящих духовному сану, со всею верностью доносили епархиальному архиерею – в противном случае их самих подвергать тем же взысканиям, каким бы подлежали самые виновные, от потачки их впадающие в порок»³¹. За неналежне виконання обов'язків благочинний підлягав покаранню. Так, на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» за 1879 р. повідомлялося про звільнення з посади благочинного 5-го округу Таращанського повіту священника с. Черепина за недонесення про здійснення незаконного шлюбу у його парафії³².

Здійснена нами систематизація судових справ за матеріалами 127 фонду «Київська духовна консисторія» (за винятком 784 справ, переважну більшість з яких складають стосунки всередині кліру, де чітко не вказується, хто з членів причту порушник), виглядає так³³:

Роки	Священники	Диякони	Дячки	Паламарі	Псаломщики	Всього
1800-1809	376	13	76	31	-	496
1810-1819	334	27	71	37	-	469
1820-1829	396	39	83	45	-	563
1830-1839	321	40	63	21	-	445
1840-1849	602	105	221	76	1	1 005
1850-1859	599	96	263	134	-	1 092
1860-1869	648	53	232	91	1	1 025
1870-1879	451	35	111	49	4	650
1880-1889	193	9	43	8	11	264
1890-1899	233	10	3	2	72	320
1900-1909	572	29	1	-	344	946
1910-1917	534	40	-	-	193	767
Всього	5 259	496	1167	494	626	8 042

З наведених даних видно, що з 8 042 справ за 1800-1917 рр. 3 122 (38,8%) припали на 40-60-ті роки XIX ст., тобто період дії «Положення про забезпечення православного сільського духовенства землею, будинками і одноразовою допомогою» 1842 р., яке істотно вплинуло на погіршення відносин між духовенством і мирянами. Адже документ вимагав виділення причтам 33 дес. землі, обробітку священницьких наділів, забезпечення священно- і

³⁰ Устав духовных консисторий... С. 38, 64.

³¹ Орловский П. Деятельность митрополита Евгения по управлению Киевской епархией // Киевские епархиальные ведомости. 1901. № 13. С. 600.

³² Распоряжения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1879. № 25. С. 11.

³³ Підраховано автором за тематичними покажчиками до 127 фонду «Київська духовна консисторія» ЦДІАК України.

церковнослужителів житлом, господарськими будівлями. Водночас найбільший відсоток справ – 5 259 (65,4%) від загальної кількості, що розглядалися консисторією, стосувалася священників. Це можна пояснити досить жорстким контролем церковної адміністрації за священнослужителями і зобов'язанням селян обробляти лише священницький наділ. Причетників стосувалося 2 287 справ, дияконів – 496, що у відсотковому співвідношенні складає відповідно 28,4% і 6,2%.

Матеріали фонду Київської духовної консисторії за 1800–1917 рр. дають змогу з'ясувати найпоширеніші правопорушення кліриків. Ми погоджуємося з В. Мешою³⁴, що на першому місці були конфліктні ситуації з парафіянами (побиття, образи, грубе ставлення, хабарництво, крадіжки, невиконання треб, захоплення землі та майна, несплата боргів та ін.). Однак, за нашими підрахунками, друге місце займали порушення у побуті (пияцтво, сімейні стосунки, гра в карти, сварки, позашлюбні зв'язки), третє – зловживання службовим становищем (привласнення церковного майна) та стосунки між священниками та церковнослужителями (скарги, образи, сварки, бійки, несправедливий розподіл прибутків, церковної землі й ін.).

Поширеним порушенням серед парафіяльного духовенства було пияцтво. Нерідко самі парафіяни та народні традиції підштовхували членів причту до вживання алкоголю. Духовенство обходило будинки парафіян на великі церковні свята, як-от Водохреща, Різдво, Пасху, що мали давню традицію. Селяни готувалися до прийому гостей: готували святковий стіл, купували вино, горілку. Відвідування будинків часто супроводжувалося частуванням священно-, церковнослужителів. Також священнику доводилось проводити обряди у будинках вірян, наприклад, хрещення, прийняття передсмертної сповіді, відспівування. Окрім традиційної плати за треби господар запрошував священно- і церковнослужителів на частування зі спільним вживанням алкоголю. У селянському середовищі використання алкогольних напоїв було одним із складників розрахунку за роботу, а пригощання чаркою духовенства більше сприймалося як подяка. Та й під час спільного застілля встановлювалися більш доброзичливі відносини і священнослужитель ставав «своїм» у селянському оточенні.

Проте саме пияцтво духовних осіб не завжди підлягало покаранню. Церковна адміністрація у першу чергу реагувала на девіантну поведінку, що часто супроводжувала вживання спиртних напоїв. До консисторії надходило чимало скарг на священно- і церковнослужителів, які поводити себе неналежним чином у стані алкогольного сп'яніння. У 1882 р. благочинний 6-го округу Таращанського повіту повідомляв пристава 3 стану, що священник с. Чоповичі Радомишльського повіту Д. Симонович, прибувши у с. Голодьки Таращанського повіту для збору врожаю, по завершенню роботи у стані алкогольного сп'яніння «бегал обнажённий по полю и кладбищу»³⁵. До того ж навіть здійснював спробу самогубства. Консисторія одразу прийняла рішення заборонити йому священнослужіння, а парафію тимчасово доручити сусідньому священнику. В ході слідства було з'ясовано, що такі «случаи умопомешательства» траплялася винятково у нетверезому стані, а спроба самогубства вже друга. Д. Симоновича було переведено на причетницьку посаду, а священнослужіння Св. Синод дозволив лише у 1887 р. Варто зауважити, що у 1892 р. в

³⁴ Меша В.Г. Правовий статус духовенства України другої половини XIX століття... С. 169.

³⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 173. Арк. 1-3.

рапорті благочинного 3 округу Бердичівського повіту священник м. Білилівки Д. Симонович характеризувався винятково позитивно: «поведення очень хорошего». Священнослужитель мав власну бібліотеку та приділяв увагу читанню більше ніж інші священники³⁶.

У 1883 р. на сторінках єпархіального часопису повідомлялося, що священника с. Торчин Радомишльського повіту П. Ципріановича за «нетрезвую жизнь» церковна адміністрація покарала позбавленням парафії і переведенням на причетницьку посаду, із заборонаю священнослужіння «до искреннего раскаяния и исправления»³⁷. У надмірному зловживанні алкоголю обвинувачувався священник с. Березівки Уманського повіту Л. Маковський. У скарзі віряни зазначали, що священник у стані сп'яніння часто виконував треби «отступая при этом от установленных церковных правил», не завжди проводив богослужіння не тільки у недільні дні, а й у свята. Від постійного пияцтва священнослужитель «ведет себя невменяемо, ходит по селу без шапки, с растрёпанными волосами і кожного просит купить водки ... прихожане потеряли к нему всякое уважение»³⁸. У 1885 р. Л. Маковського, позбавивши парафії та заборонивши священнослужіння, відправили до Богуславського монастиря до «раскаяния и исправления»³⁹. Заштатного священника с. Рижавка Уманського повіту М. Липківського за часті відвідини різних парафій сусідньої Подільської єпархії, де пиячив, як вдівця та безсімейного назавжди відправили до Виноградівського монастиря⁴⁰.

У 1899 р. та 1900 р. перебував під слідством за звинуваченням у пияцтві священник м. Радомишля І. Котляр. Проте тоді ця інформація не була доведена. Вчергове консисторія розглядала інформацію про нетверезість священнослужителя у наступному 1901 р. і було прийнято рішення про відправлення І. Котляра на епітимію до монастиря⁴¹. Дячка с. Талалай Бердичівського повіту І. Корендовича за неналежне ставлення до своїх обов'язків, пияцтво, немиролюбні відносини з вірянами було покарано перебуванням у Києво-Видубицькому монастирі терміном на один місяць. За умови позитивного відгуку настоятеля монастиря, І. Корендович залишався на дячківській посаді парафії с. Талалай, але мав перебувати під особливим наглядом місцевого благочинного⁴². У 1902 р. за пияцтво та грубість з парафіянами псаломщика с. Заліське Звенигородського повіту І. Баккалинського було виключено з духовного стану⁴³.

З іншого боку віряни, засуджуючи пияцтво окремих священно- і церковнослужителів, у значно більшій мірі були схильні до вживання алкоголю. Саме духовенство виступало ініціатором створення товариств тверезості, беручи на себе обов'язок боротьби з цією суспільною вадою.

Деякі священно- і церковнослужителі мали пристрасть до азартних ігор. Зокрема, у 1964 р. благочинний 3-го округу Васильківського повіту повідомляв митрополита Київського Арсенія про те, що іноді клірики його округу дозволяли собі гру в карти. На це

³⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 173. Арк. 11–298.

³⁷ Распоряжения и извещения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1883. № 23. С. 464.

³⁸ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 615. Спр. 130. Арк. 1–3.

³⁹ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 615. Спр. 130. Арк. 9.

⁴⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 846. Спр. 74. Арк. 3.

⁴¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 955. Спр. 466. Арк. 1–12.

⁴² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 183. Арк. 3–67.

⁴³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 873. Арк. 111.

митрополит вимагав від духовенства епархії «употребление карт... из домов своих изгнать навсегда»⁴⁴.

Інколи священики, бажаючи пожитися за рахунок парафіян, вдавалися до вимагання плати за треби не рахуючись з достатком того чи іншого вірянина. Так, у 1833 р. парафіяни с. Хлипнівки Звенигородського повіту скаржилися на місцевого священика Лисянського за вимагання високої оплати треб, який з цієї причини відмовлявся навіть відспівувати покійних і сповідувати вірян. За результатами слідства було прийнято рішення позбавити священнослужителя парафії і як вдовця відправити назавжди до монастиря. Проте за проханням священика митрополит Євгеній (Болховітінов) пом'якшив покарання, залишивши його за штатом на утриманні дітей⁴⁵.

У 1875 р. священик с. Юшок Київського повіту Тарасевич відмовився відспівувати онуку місцевого селянина П. Горбача, бо він не обробляв земельний наділ священнослужителя. При розслідуванні віряни заявляли, що Тарасевич здійснює їм різні утиски за те, що вони не хочуть безоплатно обробляти його землю. Консисторія доручила благочинному провести розслідування, проте незалежно від його результатів Тарасевичу було наказано протягом двомісячного терміну знайти собі іншу парафію⁴⁶.

У 1886 р. Київська духовна консисторія розглянула справу священика с. Ромейківки Звенигородського повіту Д. Мельниковського, якого віряни звинувачували у вимаганні плат за треби. Священнослужителя позбавили парафії та відправили на місяць до Корсунського монастиря. Також церковна адміністрація на шпальтах «Киевских епархиальных ведомостей» закликала духовенство не допускати подібних випадків⁴⁷.

У 1909 р. надійшла колективна скарга, підписана 15-ма вірянами с. Рубченки Сквирського повіту, до єпископа канівського Інокентія на священика К. Завадського. Селяни зазначали, що священнослужитель «требует с нас непосильные, не соображаясь с достатком каждого прихожанина поборы за требы: установил таксу в 5 руб. за брак». Якщо хтось не може заплатити то тих відправляє «до штундистов или ксѣндза, говорит что даром повенчают»⁴⁸.

Проте не завжди подібні скарги носили вмотивований характер. Зокрема у 1902 р. Св. Синод розглядав скаргу вірян с. Колонщини Київського повіту на місцевого священика, якого звинувачували у вимаганнях за здійснення треб. Однак ці звинувачення не підтвердилися⁴⁹.

Епархіальна адміністрація боролася з безпідставними доносами та наклепами у середовищі парафіяльного духовенства. У 1869 р. це питання навіть розглядалося епархіальним з'їздом, де з метою попередження подібних вчинків, прийнято рішення про суворішу відповідальність кліриків⁵⁰. Проте звичайно такі випадки траплялися й у подальшому. Зокрема, у 1884 р. диякона Преображенської церкви с. Лебедина

⁴⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 667. Спр. 194. Арк. 2-4.

⁴⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 121. Спр. 50. Арк. 24-59.

⁴⁶ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 54. Спр. 216. Арк. 1-4.

⁴⁷ По поводу вымогательства платы при совершении треб // Киевские епархиальные ведомости. 1886. № 8. С. 346.

⁴⁸ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1065. Спр. 235. Арк. 1-2.

⁴⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 876. Спр. 873. Арк. 17.

⁵⁰ Протоколы занятий киевского епархиального съезда // Киевские епархиальные ведомости. 1869. № 21. С. 155.

Чигиринського повіту І. Радчевського було покарано місячним перебуванням у Виноградівському монастирі за підбурювання вірян до подання безпідставного прохання про звільнення священика Георгіївської церкви С. Шостацького з метою зайняття його парафії⁵¹.

Традиційними для церковного суду були справи про незаконне вінчання. Зокрема, священика І. Павловича за вінчання осіб з іншої парафії без належних документів, до того ж неодноразово, було звільнено за штат на власне утримання. А за заперечення провини та видачу фальшивих свідоцтв священику було заборонено священнослужіння, носіння ряс і рукоблагословіння, а благочинному наказано забрати ставленицьку грамоту та документи з церкви⁵².

На сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» за 1883 р. повідомлялося про покарання двох причтів за недотримання правил одруження. Один із причтів м. Києва за вінчання неповнолітньої нареченої було покарано штрафом із внесенням до формуляру. А священика однієї з парафій Радомишльського повіту за вінчання осіб з інших парафій без дотримання відповідних правил і до того ж у нічний час епархіальна адміністрація покарала місячним перебуванням у монастирі із внесенням цього покарання у формулярних список священика⁵³. Інформуючи про покарання кліриків на сторінках епархіального часопису церковне керівництво намагалося утримати священнослужителів від подібних вчинків.

За вінчання осіб, які були «у 3-й степені родства» (рідні дядько та племінниця) без визначених законом документів, у 1904 р. було покарано причт Іоано-Златоустівської церкви м. Києва. Консисторія прийняла рішення, беручи до уваги розкаяння священика К. Королькова та його «беспорочную службу», пом'якшити покарання та відправити на два місяці до Києво-Видубицького монастиря. Диякон Н. Левитський отримав сувору догану без занесення до формуляру. Проте, у зв'язку з хрещенням спадкоємця престолу цесаревича і князя Олексія Миколайовича, священика К. Королькова було звільнено від покарання⁵⁴.

Досить рідко, але все ж траплялися випадки коли клірики мали недозволені стосунки. Наприклад, у 1841 р. до київського генерал-губернатора надійшов рапорт від Липовецького земського суду, де зазначалося, що священик с. Шабастівки Крижановский «склонил на блудную жизнь тамошнюю крестьянскую девку Марию Журавлеву», яка до того ж завагітніла. Усвідомлюючи наслідки, священнослужитель «предлагал средства к отравлению находящегося в животе ребёнка»⁵⁵. Єпископ чигиринський Ієремія у відповідь на лист генерал-губернатора доручив консисторії негайно провести розслідування, а клірику було заборонено священнослужіння.

У 1843 р. назавжди було заборонено священнослужіння і переведено у причетники диякона с. Матусів Черкаського повіту М. Кейзера. Будучи вдівцем, він мав стосунки з донькою священика А. Виноградської, яка до того ж була виключена з духовного стану «за распутство»⁵⁶.

⁵¹ Дисциплінарне взыскание // Киевские епархиальные ведомости. 1884. № 17. С. 750.

⁵² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 840. Спр. 388. Арк. 30-31.

⁵³ Распоряжения и извещения епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости. 1883. № 23. С. 464.

⁵⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1053. Спр. 151. Арк. 1-5.

⁵⁵ ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 4216. Арк. 1.

⁵⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 885. Спр. 8. Арк. 7.

Священик м. Рожів Радомишльського повіту Д. Борзаковський за «блудную жизнь» з дворянкою А. Здановською у 1847 р. був переведений на причетницьку посаду строком на два роки. По завершенню цього терміну мало розглядатися питання про можливість повернення священицького місця. Проте клірик «навлек на себя еще больше подозрений», тому прохання Д. Борзаковського про дозвіл священнослужіння у 1852, 1856, 1857 роках не задовольнялися. Митрополит вважав це «оскорбительным для святости служения алтарю Господнему», тим більше знаходячись на дячківській посаді він «не одобряется в поведении благочинным»⁵⁷.

Якщо священнослужитель за недозволені стосунки після відбування покарання залишався у духовному стані принаймні на церковнослужительській посаді, то нижчим членам кліру це однозначно загрожувало виключенням з духовного стану. Зокрема, у 1873 р. за «преступные» стосунки з солдаткою В. Дирдовою паламаря с. Деренковця Черкаського повіту М. Григоровича було виключено з духовного стану⁵⁸. Таку ж санкцію у 1900 р. було застосовано і до псаломщика с. Плисецького Васильківського повіту М. Шпаковського. Церковнослужитель, будучи неодруженим, мав стосунки з селянкою М. Бондарчуковою, у результаті яких народилася дитина. Також суд задовольнив прохання матері про сплату 2 руб. на місяць на утримання доньки до її повноліття або заміжжя⁵⁹.

Траплялися випадки домашнього насильства з боку священиків, що часом призводило до трагічних наслідків. Так, у 1838 р. світський суд почав розгляд справи священика с. Макалевич Радомишльського повіту А. Суського. Побиття останнім вагітної дружини спричинило передчасні пологи, під час яких жінка померла. Остаточну крапку у цій справі слідство не поставило, оскільки у 1839 р. помер А. Суський. Сиротами залишилося трое дітей⁶⁰.

Звинувачували в пияцтві, неодноразовому побитті дружини і священика с. Жидовця А. Черняховського. А після жорстокого побиття сина наступного дня той покінчив життя самогубством. Виявилось, що вночі 30 квітня 1875 р. священик обвінчав невідому пару, за що отримав 56 руб. Ці кошти син украв, що і стало для батька причиною нанесення важких побоїв. Про результати слідства Київський митрополит повідомляв Св. Синод, зазначаючи, що самогубство сина за показами свідків було наслідком «жестокое обращение с ним и тяжких побоев... причиненные ему накануне дня самоубийства»⁶¹. Покази свідків підтверджувалися і медичним оглядом. А. Черняховського було позбавлено сану, а суд виніс вирок за яким колишній священик мав один рік провести у в'язниці, потім ще один рік перебувати під наглядом поліції, без права залишати місце проживання без дозволу правоохоронних органів⁶².

У 1887 р. благочинний 2-го округу Київського повіту В. Сікорський рапортував єпархіальній адміністрації, що священик с. Грузької А. Василевський «давно известен немирною жизнью в своем семействе... со временем он все чаще и чаще начал подвергать всякого

⁵⁷ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 885. Спр. 1. Арк. 323-326.

⁵⁸ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 845. Спр. 300. Арк. 21.

⁵⁹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 477. Арк. 10-19.

⁶⁰ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 955. Спр. 11. Арк. 1-52.

⁶¹ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 919. Спр. 317. Арк. 43.

⁶² ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 919. Спр. 317. Арк. 45-46.

рода истязаниям свою жену»⁶³. Благочинницька рада округу з метою напоумлення священика у серпні 1884 р. зробила йому «должное внушение о его неблагоповедении», яке мало подіяло на священнослужителя. Оскільки з причини жорстокого поводження в кінці 1885 р. дружина з дітьми змушені були втікати з дому. Благочинний черговий раз викликав священика, проте й надалі знуцання продовжилися, і дружина вимушена була поїхати в Київ до батьків. Врешті дійшло до того, що А. Василевський ще більше посилив знуцання над дружиною, систематично сік різками та бив палицями. Тому благочинний наголошував на необхідності термінових суворих заходів для його виправлення та неможливості залишення у грузянській парафії «без явного ущербу для благочестья прихожан»⁶⁴. Консисторія прийняла рішення негайно позбавити його парафії, заборонити священнослужіння, позбавити священицького сану та залишити у духовному відомстві на церковнослужительській посаді. У подальшому А. Василевський домагався повернення священицького сану, проте церковна адміністрація, будучи категоричною, його численні прохання не задовольняла, залишивши на місці причетника⁶⁵.

Проте іноді система покарань не досягала головної мети – перевиховання священно- і церковнослужителів. Адже траплялися непоодинокі випадки, коли клірики засуджувалися церковним судом повторно. Зокрема, диякон с. Турія Чигиринського повіту Г. Завиновський у клірових відомостях характеризувався як «буян и пьяница», двічі засуджувався консисторією за конфлікти з парафіянами та священиком, надмірне зловживання алкоголем. За це втратив місце у с. Млієв Черкаського повіту, також йому було заборонено священнослужіння та покарано перебуванням у монастирі терміном на один місяць. Згодом Г. Завиновський був переведений до с. Турія Чигиринського повіту на псаломщицьке місце. Проте дисциплінарні заходи єпархіальної адміністрації мало діяли на церковнослужителя. За подібну поведінку Г. Завиновського, консисторія у 1887 р. вже втретє і востаннє вирішила застосувати виправні заходи та дати шанс на виправлення. Клірик був відправлений на три місяці до Межигірського монастиря під суворий нагляд настоятеля «для употребления на чёрных работах». У рішенні церковної адміністрації обумовлювалося, що Г. Завиновський зможе просити про нове місце лише за умови позитивного відгуку настоятеля монастиря, інакше буде виключений з духовного стану⁶⁶.

Церковні покарання були м'якими. Часто церковна адміністрація намагалася вплинути на кліриків настановами. Зокрема, це відзначав у звіті про стан єпархії за 1865 р. Арсеній (Москвін). Митрополит зауважував щодо припинення девіантної поведінки – крім штрафів на користь єпархіального опікунства, доган та інших заходів церковна адміністрація використовувала настанови та поради духовенству⁶⁷. За відсутності бажання змінюватися, щирого розкаяння винного, система покарань залишалася малодієвою. У парафії залишалися особи, які не завжди відповідали священнослужительському покликанню, а якщо вони й позбавлялися сану, то зазвичай переводилися на нижчі церковні посади.

М'якість церковного судочинства відзначала і світська влада. Особливої гостроти

⁶³ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 257. Арк. 12.

⁶⁴ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 257. Арк. 12-14.

⁶⁵ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 257. Арк. 85-184.

⁶⁶ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 954. Спр. 252. Арк. 65-66.

⁶⁷ ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1023. Спр. 180. Арк. 3.

питання морального рівня православного кліру на Правобережжі набувало у зв'язку із впливами католицизму. Зокрема, в середині 60-х років XIX ст. генерал-губернатор повідомляв міністра внутрішніх справ: «Православное духовенство, в особенности сельское, к сожалению по нравственному состоянию не находится на той степени, на какой желательно его видеть здесь в виду иноверия»⁶⁸. Та відзначав, що для його підвищення необхідно звернути увагу на моральне виховання студентів духовних навчальних закладів. Максимально розважливо підходити до вибору парафіяльних священників. Пропонував надати більше свободи єпархіальним адміністраціям у розгляді та вирішенні справ про негідні вчинки осіб духовного стану. На думку генерал-губернатора, подібні справи вирішувалися поблажливо та повільно, а відтак, іноді у парафіях залишалися недостойні священно- та церковнослужителі, що давало можливість іновірцям очорнювати все православне духовенство. Тому він пропонував, щоб єпархіальна влада, не чекаючи суду консисторії, без будь-якої поблажливості видаляла з парафій священників, які поводитись негідно і невідповідно до сану. Водночас зазначав, що для морального піднесення духовенства необхідне належне матеріальне забезпечення та встановлення грошового збору замість обов'язкових робіт вірян, встановлених за «Положенням...» 1842 р.⁶⁹

Таким чином, правопорушення кліриків в основному стосувалися виконання ними службових обов'язків або неналежної моральної поведінки. Проте, не варто перебільшувати масштаб протиправних вчинків духовенства. Кримінальні злочини священно- і церковнослужителі майже не здійснювали. А церковним судом у другій половині XIX ст. засуджувався приблизно 1% від загальної кількості парафіяльного духовенства Київської єпархії. До того ж варто наголосити, що переважна більшість священно- і церковнослужителів були правопорушниками тільки по церковному суду, який карав кліриків за незначні проступки. Якщо сварки, образи, конфлікти зі штовханиною, пияцтво, дрібні крадіжки, наприклад, у селянському середовищі не вважалося правопорушенням і не були предметом судового розгляду, то священнику це, як мінімум, загрожувало доганою, штрафом, тимчасовим перебуванням у монастирі, а то й переведенням на деякий час на причетницьку посаду. Абсолютна більшість парафіяльних кліриків належним чином виконували свої обов'язки, не викликаючи нарікань з боку церковної адміністрації та вірян. Навіть незначна невідповідність соціальної ролі викликала швидку реакцію найперше єпархіального керівництва та пастви, адже одиничний проступок окремого клірика кидав тінь на весь духовний стан, подавав негативний приклад для вірян.

Vitalii Tatsiienko

Deviant behaviour of the Orthodox parish clergy of the Kyiv eparchy in the XIX – early XX centuries

Abstract: The article considers the deviant behaviour of the Orthodox parish clergy of the Kyiv eparchy in the XIX – early XX centuries. It has been noted that a vast majority of cases relating to clergymen were subject not to a secular but to a separate church court. The most

⁶⁸ ЦДДАК України. Ф. 442. Оп. 815. Спр. 118. Арк. 9-10.

⁶⁹ ЦДДАК України. Ф. 442. Оп. 815. Спр. 118. Арк. 10.

common violations of canonical and social norms by churchmen and the sanctions of church administration have been established. The offenses of the churchmen were mainly related to their job duties or improper moral behaviour. Representatives of the parish clergy were most often accused of alcoholism, conflicts with parishioners, an “illegal” character of a religious rite and extortion. The most common sanctions of the eparchial administration were fines and a temporary ban on the church service with a transfer to junior deacons or sending to a monastery. The eparchial administration noted that in the parish clergy environment more violations were committed by clergy. Church punishments were lenient. It is noted that sometimes the system of punishments did not achieve the main goal – the reeducation of clergy. There were many cases when the churchmen were convicted by the church court again.

However, the scale of the clergy's offenses should not be exaggerated. The clergy almost did not commit criminal offenses. In the second half of the XIX century about 1% of the total number of parish clergy of the Kyiv eparchy was convicted by the church court. It is noted that a vast majority of the clergy were offenders only in accordance with the church court verdict, which punished churchmen even for minor misdemeanors.

The inconsistency of the clergy with a social role provoked a quick reaction of the eparchial administration, because a single transgression of a churchman cast a shadow on the whole spiritual state, set a negative example for believers.

Keywords: Orthodox parish clergy, deviant behaviour, church court, Kyiv eparchy, spiritual consistory